

К. П. Чорна,
к. ю. н., доцент, професор кафедри господарського, трудового права
та цивільно-правових дисциплін, Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.3.128

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОГО УРЯДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У 1917—1920 РР.

K. Chorna,
PhD. of Law, Associated Professor, Professor of the Department of Business law,
labour rights and civil-law disciplines, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

SOME FEATURES OF THE ESTABLISHMENT AND IMPLEMENTATION OF THE BOLSHEVIK
GOVERNANCE OF THE UKRAINIAN TERRITORY IN 1917—1920

У статті подано аналіз особливостей боротьби за владу, встановлення та здійснення більшовицького урядування в українських землях після повалення монархії в Російській імперії. Описано механізми формування Рад, досліджено курс на побудову соціалістичного суспільства, висвітлено зміст, принципи проведення та наслідки реформ; проаналізовано методи боротьби з класовими ворогами та із зовнішньою інтервенцією; подано висновки щодо причин поразки антибільшовицьких сил.

Особливу увагу приділено відносинам органів центральної (російської) та "місцевої" (української) влади. У дослідженні детально проаналізовано роль апарату примусу у планах державного будівництва: охарактеризовано суть політики "воєнного комунізму" та його масштабні наслідки, наведено приклади "червоного терору"; наголошено на вирішальній ролі ідеології у побудові радянської системи управління на українських теренах.

Problem setting. The October coup in Russia was perceived by the imperial outskirts as a chance to start a national construction, and Ukraine did not become an exception to these historical processes: the proclamation of the Ukrainian People's Republic was followed by revolutionary events in Petrograd.

Recent research and publications analysis. The rich source base is the works of prominent Ukrainian scholars, researchers of the Ukrainian revolution and its direct participants — the officials of D. Doroshenko, V. Vynnychenko; monographs of modern scholars, in particular, V. Verstyuk, collective work of Ukrainian scholars, works by S. Kulchytsky, relating to this period.

Paper objective:

- to explore the mechanisms of the revolutionary formation of local government bodies;
- to analyze the priority areas of activity of local committees;
- to define the main principles of building a socialist system, to prove the repressive nature of the Bolshevik governance.

Paper main body. The Bolsheviks came to power both in Russia and Ukraine in an armed way: after the overthrow of tsarism, they failed to gain influence either in the Provisional Government or in the Central Council (General Secretariat). That is why both power structures were declared counter-revolutionary and anti-people. Refusing to participate in government, as the proposed participation was in fact deliberative rather than dominant, Bolshevik ideologists focused on working with the masses and achieved massive successes in this area: failures at the front, the ruin of the peasantry, the industrial crisis, the Kornilovschina, and the ochlocracy in the outlying territories, — all this contributed to the popularization of the main ideas of equality, will, land, people's power, etc. Therefore, in the wake of the armed October coup, the Bolsheviks succeeded in seizing power in Petrograd.

Conclusions of the research. The national governments did not win the most important advantage, because the victory of their greatest opponents was not only promoted by the military force and the policy of "red terror", but also by massive popular support. Because immediately after the arrival of them were solved the most important issues of the time — the problem of peace and earth. Undoubtedly, the conditions of the Brest Peace were prepared not by them, but by governments of several countries; it is quite possible that the German government in those years was their latent ally: after suffering huge losses, Germany owed the Bolsheviks the acceleration of peace, and therefore did not want long military conflicts with them. It is also likely that the program of post-revolutionary redistribution of land and the

nationalization of large private property was compiled by Socialist-Revolutionaries and Borotbists, and not by Lenin's allies. But these great projects were implemented by the Bolsheviks, and this contributed most to the popularization of their course. In time, other democratic slogans, long anticipated not only by the proletarian and peasant societies, but also by a significant part of the national intelligentsia, which anticipated social changes and needed them, were heard.

Ключові слова: більшовики, Ради, УСРР, з'їзд, Рада Народних Комісарів, революційні комітети, комітети бідняків, надзвичайна комісія, комнезами, воєнний комунізм, продрозверстка, продовольча диктатура.

Key words: the Bolsheviks, Unions, USSR, Congress, Council of People's Commissars, Revolutionary committees, Committees of Poor Peasants, Extraordinary Commission, kombedy (kombeds), War communism (Military communism), Prodravvyorstka, produce dictatorship.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ТЕЗОВІЙ ФОРМІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ.

Жовтневий переворот у Росії був сприйнятий імперськими країнами як шанс розпочати національне будівництво, і Україна не стала винятком у цих історичних процесах: проголошення Української Народної Республіки відбулося услід за революційними подіями в Петрограді.

У формуванні нових органів влади брали участь фактично усі сили, які прагли знищення абсолютизму, проте їх погляди на українське державне майбутнє суттєво відрізнялися, — від поміркованого консерватизму, який заперечував лише автократичне правління, до радикального соціалізму та анархізму, що закликали щерть змінити або зламати державні устої. Радикальні соціалісти, як правило, були представниками "низів", ідеологами диктатури пролетаріату, який розпочав нову епоху класової боротьби, названу "червоним терором" — єдиним можливим способом, на їх думку, — утвердження нового урядування, адже "без страти визискувачів не обходиться жодний революційний уряд" [1]. Знесилений війною народ вірив у справедливість таких лозунгів, тому після Жовтневого перевороту, пам'ятаючи досвід революції 1905 року, не опирався створенню рад — нових органів влади, сформованих переважно із представників пролетаріату, селянства та нижніх армійських чинів. Таким чином, паралельно із урядом УНР та за підтримки петроградських революціонерів формувалися органи влади, яким через декілька років воєнних протистоянь вдасться поширити власні компетенції практично на усі колишні підросійські території, населені українством (окрім західних земель, розділених між колишніми провінціями імперії австрійських Габсбургів). Усі ці процеси, незважаючи на досить широке висвітлення у науковій літературі, потребують сьогодні додаткового вивчення, насамперед, з огляду на роль місцевих факторів у встановленні влади рад на українських теренах, а також на вирішальне значення ідеології, близької і зрозумілої для народних мас (що, безумовно, є актуальним на усіх історичних етапах національного державного будівництва).

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Статтю побудовано на аналізі офіційних документів та матеріалів [5; 9], тут використано декрети радянсь-

кої влади [2; 11], проаналізовано уривки з творів очільників більшовизму В. Леніна [1; 12], Л. Троцького [14] та мемуари керівника більшовицького війська В. Антонова-Овсієнка [10]. Багатою джерельною базою є і праці — видатних українських вчених, дослідників української революції та її безпосередніх учасників — урядовців — Д. Дорошенка [3; 8], В. Винниченка [6]; монографії сучасних науковців, зокрема В. Верстюка [7], колективні роботи українських вчених [4], праці С. Кульчицького [13], які стосуються вказаного періоду.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ:

- висвітлити основні етапи формування органів радянської влади в основний період української революції (до непу); розглянути особливості боротьби за владу, склад, компетенції, переваги та недоліки діяльності;
- охарактеризувати особливості взаємин РНК України і Росії, довести існування відносин панування і підлеглості;
- дослідити механізми революційного формування органів місцевого урядування;
- проаналізувати пріоритетні напрямки діяльності місцевих комітетів; визначити головні принципи побудови соціалістичної системи, довести репресивний характер більшовицького управління;
- вказати на визначальну роль ідеології у перемозі більшовизму на українських теренах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Прихід більшовиків до влади і у Росії, і в Україні відбувався збройним шляхом: після повалення царизму їм не вдалося здобути вплив ні у Тимчасовому уряді, ні у Центральній Раді (Генеральному Секретаріаті). Саме тому обидві владні структури були оголошені ними контрреволюційними та антинародними. Відмовившись від участі в урядуванні, оскільки запропонована їм участь була фактично дорадчою, а не домінуючою, ідеологи більшовизму зосередились на роботі з народними масами і досягли на цій царині масштабних успіхів: невдачі на фронті, розорення селянства, промислова криза, корніловщина, охлократія в окраїнних територіях, — усе це сприяло популяризації головних ідей про рівність, волю, землю, народну владу тощо, тому у результаті збройного Жовтневого перевороту більшовикам вдало-

ся захопити владу в Петрограді. Формально визнаючи за народами Російської імперії право на національне будівництво, вони, як відомо, не планували втрачати колишні імперські окраїни, отже, для цього необхідно було поширити власне урядування на місцях, — від імені трудящих, а не від імені нації, оскільки остання становила загрозу намірам більшовицької централізації.

Під егідою ідеологів більшовизму (В. Леніна, А. Богданова, А. Луначарського) в Україні у кінці жовтня 1917 року розпочався марш "Вся влада — Радам!", очолюваний Ф. Сергєєвим, В. Затонським, Г. Пятаковим, М. Скрипником. На той час у Петрограді уже існував більшовицький уряд — Рада Народних Комісарів, яка відразу ж після свого створення видала популярні серед народу декрети (закони) — "Про землю", "Про мир", а також "Декларацію прав народів Росії", що проголосила довгоочікуваний лозунг про право націй на вільний розвиток і на самовизначення, аж до відокремлення і побудови національних держав. "У період імперіалізму після лютневої революції, коли влада перейшла до рук кадетської буржуазії, неприхована політика цькування поступилась місцем політиці боягузливої недовіри до народів Росії, політиці прискіпань та провокацій, яка прикривається словесними заявами про "свободу" і "рівність" народів. Наслідки такої політики відомі: посилення національної ворожнечі, підрив взаємної недовіри. Цій недостойній політиці брехні і недовіри, прискіпувань і провокацій має бути покладений кінець. Віднині вона має бути замінена відкритою і чесною політикою, яка веде до повної взаємної довіри народів Росії. Тільки у результаті такої довіри може скластися чесний і міцний союз народів Росії" [2].

Таким чином, було зроблено спробу здобути підтримку етносів, які проживали на території Російської імперії, і, звичайно, це слугувало зростанню популярності більшовицької пропаганди серед національних еліт. Втім, в Україні початок цього походу був невдалим, оскільки Центральна Рада, яка складалася переважно з представників українських політичних партій, у перші місяці свого існування захопили доволі міцні позиції, а очільник невеликої фракції більшовиків у ній, М. Лебедєв, був скоріш прихильником соціал-демократії, аніж більшовиків, оскільки останні доволі своєрідно трактували європейську соціалістичну ідею, включаючи сюди необхідність революційної диктатури і класової боротьби. В урядових же органах, у Генеральному секретаріаті та у Раді народних міністрів УНР, у місцевому урядуванні їх вплив був мінімальним [3]. Формування виконавчих структур в УНР провадилося за технократичними принципами, і політичні погляди лояльних до нової влади чиновників, які здійснювали урядування у найважливіших сферах народного господарства, не бралися до уваги. Тому практична відсутність представництва членів більшовицької партії (з липня 1918 — Комуністичної партії) в українських урядових структурах пояснюється ще і — дефіцитом досвідчених чиновників у її рядах, здатних підняти господарство у воєнних умовах або ж здійснювати достойне представництво країни на міжнародній арені.

Отже, з огляду на те, що Центральна Рада формувалася доволі демократично, провал більшовиків у Києві в перші місяці національної революції був очевидним;

самостійна ж спроба новоствореного Ревкому (київської філії РСДРП) — підняти збройне повстання теж провалилася, і лідери революційного комітету вдалися до допомоги уряду Росії — Ради Народних Комісарів. Варто зазначити, що національний уряд поділяв деякі більшовицькі лозунги. Проте, визнаючи за українським народом право на скликання рад — особливої демократичної форми втілення народної влади, — справедливо вбачав, що у їх організації мають взяти участь усі класи, стани, верстви, етноси усі суспільні страти, а не виключно "трудящі та експлуатовані" маси. В Україні, починаючи з березня 1917 року, виникали Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, проте широко був представлений там лише пролетаріат, військових же обмаль, а селяни та інші верстви практично не брали участі в управлінні. Передбачаючи небезпеку, Генеральний Секретаріат вжив заходів, щоб на I Всеукраїнському з'їзді Рад у Києві, у якому взяло участь понад 2000 осіб, Центральна Рада та її уряд здобули абсолютну народну підтримку (оскільки серед учасників були представники усіх верств, а не лише пролетаріату). РНК Росії, невдоволена діяльністю українських рад, випустила звернення до учасників з'їзду. Її "Маніфест до українського народу" був втіленням традиційної політики подвійних стандартів, характерної для усіх метропольних урядів: з однієї сторони, популістська підтримка української самостійності та визнання української держави, з іншої — погрози та розпалювання внутрішньої ворожнечі з метою знищення існуючих національних органів правління і встановлення проросійського маріонеткового режиму [4].

До УНР були виставлені вимоги діяти разом з більшовицьким урядом Росії: припинити роззброєння червоногвардійських частин, дати доступ російським військам на українські території (з метою пересування до Південного фронту, де точилася боротьба з ворогами радянської влади, і, головне, утворити спільний спротив непримиренним ворогам соціалістичної революції, національно-патріотичним силам Росії, які згодом будуть названі "білим рухом") [5]. Усі ці положення були викладені у формі 48-годинного ультиматуму, не прийнятого урядом УНР: з огляду на заявлені вимоги та попередні безрезультатні переговори з РНК щодо реалізації принципів Декларації прав народів Росії навіть монархічні прагнення деяких ідеологів "білого руху" вважалися меншою загрозою українській незалежності (оскільки були утопічними), аніж більшовицькі плани: у Росії "розвивається анархія, економічна, політична та господарча руїна.... панує груба сваволя і потоптання усіх свобод, завойованих у царату революцією, і Генеральний секретаріат не знаходить потрібним повторити це на території українського народу" [6].

Отже, втручання Росії допомогло незначній частині делегатів Всеукраїнського з'їзду Рад, які підтримували політику РСДРП (127 осіб із 2000) за тиждень відновити засідання у Харкові і проголосити Україну республікою Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, із збереженням назви Українська Народна Республіка. Проголошення нової УНР, затвердження Центрального виконавчого комітету рад України та призначення її уряду — Народного секретаріату Української робітничо-селянської республіки відбувалося наспіх, без відпо-

відних програм, без необхідного кворуму, а секретаріат нового уряду країни складався переважно з партійців, у цей період і зародилися та міцно вкоренилися в радянському урядуванні ідеологічні, політичні принципи, витіснивши основи технократії, характерні для європейської — управлінської практики, для національних урядів УНР і ЗУНР.

Першочерговим завданням нового уряду, повноваження якого навіть не були законодавчо закріплені, вважалося повалення Центральної Ради та поширення радянської влади відповідно до розпоряджень уряду федерації, саме на федеративних засадах мала входити УНР до складу Росії. Генеральний секретаріат було оголошено недійсним урядом, Центральна Рада — ворожою буржуазною структурою, українські партії — захисниками інтересів експлуататорів. Місцеві ради (а їх уже існувало більше двох сотень, зокрема, у густонаселених та етнічно однорідних східних та південних регіонах) активно позбавлялися "ворожих" елементів — селян, ремісників, міщан, осіб, які служили у колишніх царських органах виконавчої влади, і поповнювалися комісарами — ідеологічно підготовленими робітниками, солдатами, матросами. На селі розпочалося створення комбідів — комітетів незаможників та оформлення земель колишніх власників — поміщиків та заможних селян — "столипінців (за рахунок фронтовиків, які були лояльно настроєні до радянської влади) [7].

З метою захисту революційних завоювань від класових ворогів повсюди зміцнювалися загони Червоної гвардії. Приклад "рішучої" класової боротьби місцевим активістам демонстрували російські більшовицькі війська під час обох пришеств: "Большевики ввійшли до міста з боку Печерська й Липок — багатших кварталів, де мешкали звичайно багатші військові й цивільні урядовці, взагалі заможні люди, і справили тут криваву баню... вривались в помешкання, витягали звідти генералів, офіцерів і просто дорослих мужчин і вбивали їх тут же, або вели до колишнього царського палацу і розстрілювали там або по дорозі" [8].

Втім, немає підстав стверджувати, що більшовики отримували рішучий опір місцевого населення: перші декрети нового російського уряду, що вважав себе правонаступником попередніх "всеросійських" урядів і, відповідно, поширював своє урядування і на колишні під російські території, стосувалися найбільочіших питань соціально-економічного життя. Тому вони здобули масштабну підтримку серед найбільшніх верств у 1917—1918 роках і в Україні. А проголошення Радянської України незалежною від Росії самостійною державою після Брестського миру додало прихильників з числа інтелігенції та вищих армійських чинів, частина яких вступила на службу до радянських козацьких загонів. Ще більше "співчуваючих" Ради здобули після вступу австро-німецьких військ на українські території: Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, який на час гетьманування П. Скоропадського знаходився в еміграції, після скасування гетьманату зміг за незначний проміжок часу поширити радянське урядування на майже усі території УНР.

Одним із перших декретів радянського уряду було проголошено УСРР — Українську соціалістичну радянську республіку; сам же уряд почав іменувати себе

Радою Народних Комісарів УСРР. Остаточне ж утвердження нового урядування відбулося зі створенням на III Всеукраїнському з'їзді Рад Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та постійно діючої Президії ВУЦВК на чолі з Г. Петровським, яка зосередила у своїх руках усі гілки влади; цей же з'їзд прийняв і першу радянську Конституцію, яка законодавчо закріпила новий державний і суспільний устрій і поклала початок формуванню місцевого урядування — губернських, повітових та волосних рад і їх виконавчих комітетів [9]. Поступово від участі у ньому були відсторонені (і переслідувані) усі колишні союзницькі сили (боротьбисти, есери, представники селянських спілок), які хоча б частково не поділяли політику більшовиків у сфері національного будівництва. Вже навесні 1919 року місцеві органи влади на 70—80 відсотків склалися з членів новоутвореної на російських теренах Комуністичної партії (більшовиків) України; решта ж була представниками незаможних селян; сільські ради були замінені комітетами бідняків повсюдно (пізніше на цій основі утворюються комнезами, до складу яких, на відміну від комбідів, входили і селяни-середняки, так втілювалася ленінська політика на селі щодо опору на середняцтво як на клас, покликаний забезпечити продовольчу політику, а також, з огляду на його вагомий чисельність, забезпечити підтримку радянської влади). Наразі ж розрахунки на всенародну підтримку не виправдались: населення, яке на початку революції з ентузіазмом прийняло "народну" владу і яке уже за рік зіткнулося з її безсиллям управляти мирно, з накладанням контрибуцій, звинуваченнями у "куркульстві", з репресіями та з непримиримістю до інакомислячих, з військовим примусом, — це населення дедалі частіше почало повставати, брати участь в "отаманщині", в антибільшовицьких повстаннях. Вкупі з "білим рухом" та з військами Директорії а також завдяки постійному втручання Антанти усе це спричинило хаос, охлократію, єврейські погроми, часті зміни нелегітимної влади в українських землях — війну, яка в мемуарах більшовицьких очільників згадуватиметься як громадянська [10].

Відповіддю радянської влади (уже після її вимушеної чергової еміграції та повторного повернення внаслідок втрати чинності рішень Брестського миру) на суперечливу позицію українського народу і, зокрема, його найвагомішої частини селянства, була тотальна мілітаризація органів управління — утворення Всеукраїнського революційного комітету та губернських і повітових ревкомів, які підпорядковувалися політвідділам військових частин. Ці структури були уже повністю більшовицькими, вони залежали від комісаріату внутрішніх справ і провадили власну політику винятково шляхом законодавчо обгрунтованого кількома радянськими декретами "червоного терору", суть якого полягала в арештах, фізичному знищенні, позбавленні роботи і майна, вилученні продовольства, ліквідації доріг, цінних об'єктів і споруд та інших насильницьких діях щодо класових та ідеологічних ворогів [11]. Для розправи із супротивниками був створений особливий орган — Всеукраїнська Надзвичайна комісія (з уповноваженими на місцях). Для захисту радянського режиму колишні революційні трибунали, у віданні яких знаходилися усі види злочинів, фактич-

но переакваліфікувалися на органи боротьби з ворогами радянської влади: обидві ці структури, які б мали підпорядковуватися галузевому міністерству або Верховному суду, звітували органам Всеросійської НК, яким управляв Центральний Комітет Російської комуністичної партії (більшовиків).

Контроль за українським урядуванням не обмежився сферами ідеології та політики: розуміючи стратегічне значення Києва, наркоми УСРР були лише уповноваженими народних комісарів РСФРР. Під спільним керівництвом знаходилася не лише армія та флот, але й фінанси, промисловість, залізниця, інші важливі сфери народного господарства. Більшовицький уряд України впроваджував ужиття соціально-економічний курс цього військово-політичного союзу, названий пізніше "воєнним комунізмом".

На українських територіях ця політика полягала у централізації та мілітаризації управління господарством, вилученні продовольства, всезагальній націоналізації, забороні приватної торгівлі та підприємництва, введенні загальної трудової повинності, існуванні карткової системи.

Особливим тягарем заходи "воєнного комунізму" стали для українського села: воно потерпало від продрозверстки, яка була не податком, а примусовою додатковою реквізицією продуктів з метою нагодувати місто та армію. У 1919 році тут замість комбідів було організовано комнезами — комітети незаможників, до складу яких входили, окрім бідноти, і селяни — середняки, — по суті, заможні господарі, які не використовували найману працю, а обробляли землю самотужки. Ленінський лозунг "вміло досягати союзу з середняком, опираючись на бідноту і не припиняючи боротьби з куркулем" втілювався в практику села тими ж репресивними методами [12]. Повсюди створювалися нові господарства — комуні, як усуспільнювали землю і майно селян, і метою яких було вирішення продовольчої проблеми. Розрахунок радянських властей знову не виправдався, селянство стало головним супротивником воєнізованим підрозділам наркомпроду, завданням яких було вилучення "лишків" продовольства. Продрозкладка була однією із найбільших помилок радянської влади, частково визнаних центральним урядом і В. Леніном особисто: селянські антибільшовицькі виступи відгукнулися і в армії, оскільки вона була сформована переважно із селян, і особливо це стосувалося колишніх підрозділів гетьманату та УНР, які пізніше перейшли на сторону більшовиків, спокусившись довгоочікуваними традиційними обіцянками землі і волі. "Отаманщина" (так історики називають збройні повстання отамана Зеленого, бунти війська Григор'єва, антибільшовицькі виступи багатьох загонів Нестора Махна, повсюдне утворення інших повстанських загонів та дезертирство з Червоної армії) була небезпечним ворогом радянської влади, і врешті, вона стала суттєвим чинником, що призвів до встановлення денікінського режиму в Україні і частковим відновленням царського господарювання на Лівобережжі і Півдні [13].

В українській історичній науці побутує думка, що істотна роль у прикінцевому встановленні більшовицького режиму належить армії Нестора Махна: незважаючи на численні конфлікти з ними, відданість трудо-

вому народу, військова майстерність та особиста харизма очільника Революційно-повстанської армії України посприяли витісненню уряду "Півдня Росії" з території створеного ним українського генерал-губернаторства (Харківська, Київська, Новоросійська області), а недалекоглядна політика Директорії спричинила втрату Українською Народною Республікою таких потенційно можливих захисників, як махновські загони та УГА і призвела до краху уряд С. Петлюри та до відновлення комуністичних перетворень в українських землях.

Уже на початку 1920 року запрацював оновлений харківський більшовицький тимчасовий уряд, Всеукраїнський революційний комітет, (пізніше — Раднарком) на чолі з Х. Раковським та ВУЦВК (очільник — Г. Петровський), і активно керована Раднаркомом РСФРР політика "воєнного комунізму" була "удосконалена" новітніми механізмами управління — авторитарним створенням рад, організацією концтаборів, примусовими роботами, розгорнутими планами продрозверстки, остаточною заборобою підприємництва і готівкових операцій, руйнуванням товарно-грошових відносин, іншими репресивними заходами. Втім, в аналогічному становищі перебували й усі території (у тому числі, і російські): ареал цього урядування нагадував фортецю, яка захищається від постійної інтервенції та внутрішніх ворогів, і для захисту якої важко було вигадати щось "ефективніше", аніж централізована репресивна система бюрократичного управління промисловістю і сільським господарством [14]. Усе це за рік призведе до загального колапсу військово-комуністичного радянського урядування та виникнення гострої потреби у його реформуванні.

ВИСНОВКИ

Таким чином, радянській владі у кінці 1920 року вдалося встановити своє тривале урядування на українських теренах, перемігши численних супротивників, у першу чергу, завдяки неможливості створення широкої антибільшовицької коаліції, адже кожна сторона, яка так чи інакше була учасником подій, мала власні плани щодо державного будівництва. Ні Центральна Рада з її урядом, ні П. Скоропадський, ні Директорія з цілої низки об'єктивних та суб'єктивних причин не змогли здобути надійних і могутніх союзників у боротьбі з більшовизмом, якими потенційно б могли стати і колишні воєни Росії у Першій світовій війні, і найбільші селянські повстанські рухи (під проводом Н. Махна, М. Григор'єва, Д. Терпила), і війська ЗУНР, і армія А. Денікіна, і збройні сили уряду Півдня Росії, (зокрема, П. Врангель, у програмі будівництва якого були передбачені важливі для народу питання), і навіть червоне козацтво, розчароване політикою "воєнного комунізму".

Національні уряди не здобули найважливішої переваги, адже перемозі їх найбільших супротивників сприяла не лише військова сила та політика "червоного терору", але й масштабна народна підтримка. Тому що відразу ж з приходом ними було вирішено найважливіші тогочасні питання — проблема миру і землі. Безперечно, умови Брестського миру готували не вони, а уряди кількох країн; цілком можливо, що уряд Німеччини у ті роки був їх латентним союзником: зазнавши величез-

них втрат, Німеччина завдячувала більшовикам пришвидженню миру, і тому не бажала тривалих воєнних конфліктів з ними. Так само вірогідним є і те, що програма післяреволюційного перерозподілу землі і націоналізації великої приватної власності була складена есерами та боротьбистами, а не лєнінськими соратниками. Але втілили такі великі проекти саме більшовики, і це найбільше посприяло популяризації їх курсу. Вчасно пролунали й інші демократичні лозунги, давно очікувані не лише пролетарським і селянським соціумом, але й значною частиною національної інтелігенції, яка передчувала суспільні зміни і потребувала їх.

Окрім цього, варто внести деякі корективи і у висвітлення кадрових питань, наголосивши на тому, що сучасна наука, література, мистецтво надто маргіналізує образ типового більшовика. Насправді серед них було чимало політиків, громадських діячів, вчених, освітян, які розуміли роль ідеології та володіли технологіями її поширення серед народних мас. Незважаючи на репресії, у найвищих урядових структурах працювали не лише "підходящі за походженням", але й лояльні до нової влади ("співчуваючі") досвідчені царські чиновники; на військовій службі залишилося немало офіцерів-патріотів батьківщини, а серед пролетаріату, солдатів і селянства було безліч прихильників більшовизму, щиро відданих комуністичним ідеалам і насправді готових безкорисливо віддати життя заради трудового народу.

Таким чином, Україна, як і багато інших підросійських територій, не змогла скористатися правом побудови самостійної національної держави (це зуміли реалізувати лише Фінляндія та Польща). Для більшовиків же, безперечно, непосильним було здійснення світової революції і досягнення масштабного тріумфу соціалізму, але завдяки поєднанню необхідних силових, утилітарних, ідеологічних факторів радянське урядування з часом поширилося практично на усі землі колишньої Російської імперії.

Література:

1. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — Гос. изд-во полит. литературы, 1969. — Т. 34. — С. 174.
2. Декреты Советской власти. — Гос. изд-во полит. литературы. — М.: 1957. — Т. I. — С. 39—41.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932. — Т. I. — С. 105.
4. Нариси історії української революції 1917—1921 років. — К., 2011. — С. 204.
5. Совнарком. "Манифест к украинскому народу с ультимативными требованиями к Центральной раде". Газета "Правда" (5 (18) декабря 1917 г.) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.hist.msu.ru>
6. Відповідь на ультиматум сов наркому "Манифест к украинскому народу с ультимативными требованиями к Центральной раде" [Електронний ресурс]. URL: <http://static.rada.gov>
7. Верстюк В.Ф. Комітети бідноти, комбіді // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2007. — Т. 4. — С. 485.
8. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле. — Київ: Темпора, 2007. — 159 с.

9. Конституція (Основний Закон) УРСР: [Електронний ресурс]. Офіційний портал Верховної Ради України. — 1919. — 20 квітня. — URL: <http://static.rada.gov>
10. Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне: в 4 т. Т. 4. — М.-Л.: Госвоениздат, 1932. — 350 с.
11. Декрет "Социалистическое отечество в опасности!". Декреты — Советской — власти. — Гос. изд-во полит. литературы. — М.: 1957. — Т. I. — С. 123.
12. Ленин В.И. "Ценные признания Питирима Сорокина". Сочинения, изд. 3-е, т. XXIII, стр. 294.
13. Кульчицкий С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919—1928). — К., 1996. — С. 56.
14. Троцкий Л. История русской революции. — М.: Терра, 1997. — 246 с.

References:

1. Lenyn, V.Y. (1969), *Polnoe sobranie sochynenyj* [Complete Works], vol. 34, Hos.yzd-vo polyt.lyteratury, Moscow, Russia.
2. Hos.yzd-vo polyt.lyteratury (1957), *Dekrety Sovetskoy vlasty* [Decrees of Soviet power], vol. I, Hos.yzd-vo polyt.lyteratury, Moscow, Russia.
3. Doroshenko, D. (1932), *Istoriia Ukrainy 1917-1923. Doba Tsentral'noi Rady* [History of Ukraine 1917-1923. Day of the Central Council], vol. I, Uzhhorod, Ukraine.
4. Instytut istorii Ukrainy (2011), *Narysy istorii ukrains'koi revoliutsii 1917—1921 rokiv* [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917—1921], Kyiv, Ukraine.
5. Sovnarkom (1917), "Manifesto to the Ukrainian people with ultimatum requirements for the Central Rada", *Pravda*, available at: <http://www.hist.msu.ru> (Accessed 15 Jan 2019).
6. Central Council of Ukraine (1917), "Response to the ultimatum of the people's commissar "Manifesto to the Ukrainian people with ultimatum requirements to the Central Rada"", available at: <http://static.rada.gov> (Accessed 15 Jan 2019).
7. Verstiuk, V.F. (2007), "Committees of the poor, combs", *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of Ukrainian History], vol. 4, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
8. Doroshenko, D. (2007), *Moi spohady pro nedavnie mynule* [My memories of the recent past], Kyiv, Ukraine.
9. URSR (1919), "Constitution (Basic Law) of the USSR", available at: <http://static.rada.gov> (Accessed 15 Jan 2019).
10. Antonov-Ovseenko, V.A. (1932), *Zapysky o hrazhdanskoj vojne* [Notes on the Civil War], vol. 4, Hosvoenyizdat, Moscow, Russia.
11. Hos. yzd-vo polyt. lyteratury (1957), "The socialist fatherland is in danger!", *Dekrety Sovetskoy vlasty* [Decrees of Soviet power], vol. I, Hos. yzd-vo polyt. lyteratury, Moscow, Russia.
12. Lenyn, V.Y. (1932), "Valuable confessions of Pitirim Sorokin", *Sochyneniya* [Writings], vol. XXIII, Moscow, Russia.
13. Kul'chyts'kyj, S. (1996), *Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919-1928)* [Communism in Ukraine: the first decade (1919-1928)], Kyiv, Ukraine.
14. Trotskyj, L. (1997), *Ystoryia russkoj revoliutsyy* [History of the Russian revolution], Terra, Moscow, Russia. *Стаття надійшла до редакції 27.01.2019 р.*